

John Rawls ve Siyaset Felsefesi

Geçtiğimiz yıl yaşamını yitiren John Rawls, çoğularına göre 20. yüzyılın en önemli siyaset felsefecisiydi. 81 yıllık yaşamında çok önemli eserler vermiş olan düşünürün günümüz tartışmalarını derinden etkilediği açık bir gerçektir. Rawls'un eserlerine gönderme yapan ya da yazarın görüşlerini tartışan beş binin üzerinde makale ve kitap bulunması bu etkiyi açıkça gözler önüne sermektedir. Özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde, günümüzde siyaset felsefesi alanında yapılan bir çalışmanın Rawls'un görüşlerine yer vermesi artık çok olağan, hattâ kimilerine göre kaçınılmaz, görülmektedir. Rawls'un düşüncelerini reddeden yazarların bile onun yanıtlamaya çalıştığı soruların önemini kabul etmeleri ve sunduğu temel kavramsal çerçeveyi büyük ölçüde benimsemeleri düşünürün etkisini göstermektedir.

Rawls'un akademik tartışmalara önemli katkı yapan ilk çalışması 1971 yılında yayımlanan *Bir Adalet Kuramı (A Theory of Justice)* adlı eseridir. İçeriği aşağıda kısaca özetlenecek bu kitap, yayımlandıktan sonra adalet ve özgürlük kavramlarını siyaset felsefesi tartışmalarının merkezine taşımıştır. İngilizce'de yüz bin adetten fazla satan bu yapıt yirmi beş dile çevrilmiş ve siyaset felsefesi klasikleri arasında ye-

rini almıştır. Rawls *Bir Adalet Kuramı* eserinde adil bir toplumu düzenleyen temel siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumların nasıl olması gerektiği sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır. Entelektüel dürüstlüğü ve haklı bulduğu eleştirilere göre görüşlerini geliştirip değiştirme konusundaki çabaları her bilim insanına örnek teşkil edecek bu düşünür, bazen en katı eleştirinin kendisi olduğunu düşündürecek şekilde yaklaşımı üzerinde ciddi şekilde çalışmaya devam etmiş ve sürdürdüğü çabanın sonucu olarak 1993 yılında *Siyasal Liberalizm (Political Liberalism)* adlı eseri kaleme almıştır. Bu ikinci kitabında Rawls çağdaş demokratik toplumlarda tatminkâr bir siyasal adalet anlayışının nasıl temellendirilebileceği sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Yazara göre, kişilerin eşit ve özgür görüldüğü çağdaş demokratik toplumlarda, bireyler ya da topluluklar kaçınılmaz olarak farklı dinî, felsefî, ahlâki doktrinleri benimseyeceklerdir. Bu farklı dünya görüşlerinin birbirleriyle uyuşmaması ya da çatışması günümüz özgür toplumların önemli bir özelliğidir. Rawls, farklı ahlâki, felsefî, dinî görüşlerin önemli bir kısmının ‘makûl’ olduğu, dolayısıyla da toplumun üyeleri arasında makûl anlaşmazlıklar doğabileceği gerçeğini kabul eder. Yazar, ilk eseri olan *Bir Adalet Kuramı* kitabında, daha sonra ‘makûl çoğulculuk olgusu’ diye adlandırdığı bu gerçeğe yeterince vurgu yapmadığını düşünür. Bu yüzden ikinci eseri *Siyasal Liberalizm*, farklı makûl görüşlerin anayasal ve demokratik bir sistemde bir arada yaşamasını sağlayabilecek bir ‘siyasal adalet’ anlayışını sunmayı amaçlar.

Yukarıda sözü edilen her iki eserde de Rawls, analizi ilk adımda net tutmak adına, kapalı bir toplum varsayar. Yazar böylesi bir sınırlamayı, yetkin bir kuram geliştirebilmek için ilk önce ‘ideal’ ya da ideale yakın bir durumdan başlamak gerektiğini düşündüğü için yapmıştır. Önerilen bir kuram, öncelikle belirli bir soyutluk düzeyinde ele alınmış ve belli açılardan ‘sadeleştirilmiş’ bir örnek üzerinde doğruluğunu ispatlamalıdır. Bu durumda tatminkâr bulduğumuz bir kuramı, ek veriler ekleyerek geliştirmek ve yeni sorulara yanıtlar önerir hale getirmek düşünürü göre kavramsal tartışmalar açısından daha akıllıca bir yoldur.

Kapalı toplum varsayımı elinizdeki *Halkların Yasası* eserinde

kaldırılır ve Rawls önerdiği adalet anlayışını benimseyen bir toplumun diğer toplumlarla nasıl adil ilişkiler içine girmesi gerektiğine ilişkin görüşlerini bu eserde ele alır. *Halkların Yasası*, içişlerinde adalet ilkelerini benimsemiş (liberal demokrat) bir toplumun nasıl bir adil dış politika saptaması, böylelikle de uluslararası ilişkilerde adil bir düzenin neler içermesi gerektiği sorularını ele alır. Rawls'un yaklaşımını uluslararası alana uyarlaması, siyaset felsefesi tartışmalarının uluslararası ilişkileri de kapsar bir şekilde genişlemesine yol açmıştır. Düşününürün *Halkların Yasası* kitabındaki görüşlerine ve bu görüşlerin yarattığı tartışmaya kısaca değinmeden önce Rawls'un genel yaklaşımını özetlemek gerekecektir. Elinizdeki eser Rawls'un Türkçe'ye çevrilmiş ilk kitabı olduğu için, yazarın bu kitaptaki görüşlerini daha önce oluşturduğu ve savunduğu kuramsal çerçeveye nasıl ilişkilendirdiğini belirleme-ye çalışmak aydınlatıcı olacaktır.

RAWLS'UN ADALET KURAMI

Rawls'un *Bir Adalet Kuramı* kitabındaki amacı adil bir toplumda ege-men kılınacak temel ilkeleri bulmaktır. Yazar bu amaca ulaşmak için (özellikle de yöntem açısından) oldukça ilginç bir yol izler. Adalet ilkelerini soyut bir şekilde belirlemeye çalışıp, sonra da bu adalet ilkelerinin nasıl uygulanacağını tartışmak yerine, bu ilkelerin özel bir şekilde tanımladığı bir durumdaki kişiler tarafından belirlenmesini tercih eder. Rawls'un amacı kişilerin tamamen tarafsız davranmalarını sağlayan bir düşünsel model kurmak ve adalet ilkelerini bu tür bir modeldeki kişilere seçtirmektir. Diğer bir deyişle, izlenen yol adalet ilkelerini ilk anda kesin ve net bir şekilde saptamak değil, bu adalet ilkelerinin belirlenmesini sağlayacak doğru 'usûlü' ve süreci bulmaktır. Eğer süreci adil kılabilirsek, bu süreç sonunda elde edilen ilkelerin de adil olacağını düşünebiliriz. Rawls'un benimsediği 'hakkaniyet olarak adalet' (*justice as fairness*) anlayışının isminden de anlaşılacağı gibi, 'hakkaniyet' içeren bir süreç sonunda varılan ilkeler (tanım gereği) adildir.

Rawls'un yaklaşımının merkezinde 'başlangıç durumu' (*original position*) ve 'bilgisizlik peçesi' (*veil of ignorance*) adlarını verdiği

iki yeni kuramsal öge bulunur. Önerilen düşünsel modelde kişiler, yazarın başlangıç durumu diye nitelendirdiği bir konumda, bilgisizlik peçesi arkasında bulunurlar. Başlangıç durumundaki kişiler, bilgisizlik peçesinin varlığı nedeniyle kendileri hakkında hiçbir bilgiye sahip değildirler. Bilgisizlik peçesi, kişilerin toplumdaki yerlerini, doğal yetiler açısından donanımlarını, yaşamlarındaki ‘iyi’ anlayışlarını ve yaşam planlarının detaylarını bilmelerini engeller. Dolayısıyla, başlangıç durumundakiler örneğin ekonomik ve sosyal durumlarını, etnik kökenlerini, dinlerini, cinsiyetlerini, zeki ve sağlıklı olup olmadıklarını, yaşamda hangi ahlâki idealler ya da ‘iyi’ anlayışını benimsediklerini bilmemektedirler. Bilgisizlik peçesinin, belirttiğimiz türden özel bilgilerin görülmesini engellemesi, tarafsızlığın sağlanması adına çok önemlidir. Çünkü Rawls, ‘Adil bir toplumun temel ilkeleri nelerdir?’ sorusuna verilebilecek en doğru yanıtın başlangıç durumundaki kişiler tarafından verileceğini düşünür. Adalet ilkelerini böyle bir durumdakiler belirleyeceği için, bu kişilerden hiçbirinin diğerlerine göre düşünsel modelde avantajlı olmaması gerekmektedir. Bilgisizlik peçesi sayesinde, adalet ilkelerinin seçilmesi sürecinde hiç kimse kendi dar çıkarlarını bilmediği için bu çıkarları koruyacak bir ilke savunmayacaktır. Bu yüzden de başlangıç durumundaki müzakerede her katılımcının kendisi için en iyi olanı seçmek istemesi, *herkes için* en iyi olanı tarafsızca seçmesi sonucunu yaratacaktır.

Başlangıç durumundaki, yani bilgisizlik peçesi arkasındaki kişiler, yukarıda belirtildiği gibi, kendileriyle ilgili hiçbir bilgiye sahip değildirler. Ancak bu ‘peçe’, katılımcıların bazı genel gerçekleri bilmelerini ya da görmelerini engelleyecek kadar ‘kalın’ değildir. Her ne kadar katılımcılar toplumdaki yerlerini, kendi ‘iyi’ anlayışlarını, yaşamdaki amaçlarını bilmeseler de, özellikle herkesin yaşamında (farklı da olsa) bir ‘iyi’ anlayışı olduğunu, her kişinin yaşamda bazı idealleri gerçekleştirmek istediğini bileceklerdir. Her akılcı kişinin yaşamında idealleri ve ‘iyi’ anlayışı bulunduğu göre, içerikleri ne kadar farklı olursa olsun bu idealleri ve ‘iyi yaşam’ anlayışını elde edebilmek için gereksinim duyacağı bazı şeyler vardır. Rawls, kişiler ‘ne isterlerse istesinler’ ya da iyi

yaşam anlayışları ve idealleri ne olursa olsun bazı değerleri mutlaka isteyeceklerini düşünür. Bu ‘her amaca hizmet eden’ değerler yazar tarafından ‘birincil toplumsal değerler’ (*social primary goods*) diye adlandırılır. Birincil toplumsal değerler, toplumun kurumları tarafından dağıtılan değerlerdir: ‘Temel hak ve özgürlükler, fırsatlar, gelir ve servet, kendine saygının toplumsal dayanakları’. Bu değerler, kişilerin yaşam ile ilgili planlarını gerçekleştirebilmeleri için temel öneme sahiptir. Dolayısıyla, bilgisizlik peçesi ardındaki her katılımcı, akılcı ve kendi çıkarlarını gözardı etmeyen birisi olarak, birincil toplumsal değerlerin kendi açısından en yararlı şekilde dağıtılmasını isteyecektir. Yukarıda değinildiği gibi, başlangıç durumundaki her katılımcının kendisi için en iyi olanı seçmesi aynı zamanda herkes için en iyiyi seçmesi anlamına geleceği için, Rawls birincil değerler dağılımında benimsenecek ilkelerin aynı zamanda adalet ilkeleri olacağını düşünür.

Başlangıç durumundaki kişiler toplumun kurumlarının birincil değerleri nasıl dağıtmasını isteyeceklerdir? Rawls’a göre bilgisizlik peçesi ardındakiler toplumun temel yapısını iki ilkenin düzenlemesine karar vereceklerdir: 1) Her bireyin, diğerlerinin benzer özgürlükleriyle uyuşan en geniş temel özgürlükler ağında eşit hakkı bulunmalı; 2) sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmeli ki, (a) bu eşitsizlikler en kötü konumdakilerin yararına olmalı, (b) fırsat eşitliği bozulmuyarak toplumdaki mevkiler herkese eşit şekilde açık kalmalı. Böylelikle adil bir toplumda egemen kılınacak ve hakkaniyet olarak adalet anlayışını oluşturan iki temel ilke belirlenmiş olur. Bu iki adalet ilkesinin birbirleriyle çatışmadan uygulanabilmesi için, Rawls katılımcıların iki ‘öncelik kuralı’ ekleyeceklerini düşünür. Birinci öncelik kuralına göre birinci adalet ilkesi (ya da diğer adıyla ‘özgürlük ilkesi’) ikinci ilkeye her zaman üstündür. Dolayısıyla örneğin temel özgürlükler hiçbir zaman daha fazla ekonomik getiri elde etmek adına sınırlanamaz. İkinci öncelik kuralı ışığında da, ikinci adalet ilkesinin ikinci maddesi (yukarıdaki 2b), ikinci adalet ilkesinin birinci maddesine (2a’ya) göre önceliğe sahiptir: Ekonomik eşitsizlikler, toplumdaki (siyasal, toplumsal vs.) mevkileri elde etmedeki fırsat eşitliğini bozmamalıdır.

Rawls'un başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesi aracılığıyla savunduğu hakkaniyet olarak adalet anlayışının ilkelerinden en çok tartışma yaratanı ikinci adalet ilkesinin birinci maddesidir. Yazarın 'fark ilkesi' (*difference principle*) diye adlandırdığı bu ilke, gelir ve servet birincil değerlerinin dağılımının bazı durumlarda eşit olmamasını meşru görür. Fark ilkesine göre, ekonomik eşitsizlikler herkesin (özellikle de en kötü konumdakilerin) yararına oldukları durumlarda meşru kabul edilmelidir. Rawls, başlangıç durumundakilerin fark ilkesini benimseyeceklerini, bilgisizlik peçesi ardındaki kişiler hakkındaki varsayımına dayanarak iddia eder. Her katılımcı, akılcı bir şekilde kendi (genel) çıkarını kollamaya çalışacağına göre, eşitsizliklerin herkesin çıkarına olduğu bir sonucu, mutlak eşitliğin elde edildiği, ama herkesin daha az aldığı bir duruma tercih edecektir. Fark ilkesinin işleyişini basit bir örnek ile açıklayabilmek için toplumun A ve B kişilerinden oluştuğunu varsayalım. Böyle bir toplumun adalet ilkelerini belirlemek üzere kurgulanmış bir başlangıç durumunda ise katılımcıların iki alternatif gelir ve servet dağılımı arasında seçim yapacaklarını düşünelim. Birinci dağılımda hem A hem B 100 alacaklardır. İkinci dağılımda A 105, B ise 110 alacaktır. Rawls'a göre başlangıç durumundaki katılımcılar ikinci alternatifi seçeceklerdir. Çünkü her iki katılımcı da, bilgisizlik peçesi kalktıktan sonra ikinci dağılımda daha az pay alan kişi oldukları ortaya çıksa bile, birinci dağılımdaki herhangi bir kişinin aldığından daha çok alacaklarını bileceklerdir. İkinci dağılımda A kişisi bile olmak, birinci dağılımda A ya da B kişisi olmaktan daha iyidir. Akılcı bir kimsenin birinci dağılımı tercih etmesi (yani bile bile daha az almayı istemesi) için neden yoktur ve bu da bize fark ilkesinin doğruluğunu gösterir.

SİYASAL LİBERALİZM

Temel iddialarını kısaca özetlemeye çalıştığım *Bir Adalet Kuramı* kitabının yayımlanmasından sonraki çalışmalarında Rawls çağdaş demokratik toplumlarda varolan derin kültürel, dinî, felsefî ve ahlâki farklılıklara daha çok önem vermesi gerektiği düşüncesini benimsemeye başlamıştır. Yazara göre vatandaşların eşit ve özgür olduğu toplumlar-

da, ‘iyi’ anlayışlarında, yaşam şekillerinde önemli ölçüde farklılıkların bulunması kaçınılmazdır. Rawls’un ‘kapsamlı doktrinler’ (*comprehensive doctrines*) adını verdiği öğreti ya da anlayışlar vatandaşların yaşamlarını şekillendirmede temel konuma sahiptir. Ancak, özgür ve demokratik ülkelerde farklı kapsamlı doktrinler varolmaktadır. Bu farklı ve bazen birbirleriyle temel açıdan çatışan doktrinlerin önemli bir kısmı Rawls’a göre ‘makûl olmadıkları’ gerekçesiyle reddedilemez. Çağdaş demokratik toplumların üyeleri farklı, ancak makûl, iyi anlayışlarını benimsemektedirler ve bu yüzden toplumda iyi niyetli bir şekilde farklı görüşleri savunan kişiler arasında anlaşmazlıklar bulunacaktır. Düşünürün ‘makûl çoğulculuk olgusu’ (*fact of reasonable pluralism*) diye adlandırdığı bu gerçeklik kabul edildiğinde de siyaset felsefesine önemli bir görev düşer. Özgür toplumlarda egemen kurumlar ve toplumun düzenleniş şekli sadece kendisinin doğru ve makûl olduğu iddia edilen tek bir iyi anlayışını yansıttığında genel kabul göremeyeceğine göre, siyaset felsefesi farklılık içinde bir arada yaşamanın yollarını bulmaya çalışmalıdır.

Rawls *Bir Adalet Kuramı* kitabında makûl çoğulculuk olgusuna yeterince vurgu yapmadığını düşünür. Aynı zamanda, bu eserinde önerilen liberal anlayışın kendisinin de sanki bir kapsamlı doktrinmiş gibi sunulduğuna inanır. Ancak, savunulan bu yaklaşım birçok makûl kapsamlı doktrinden sadece biriye, önerilen liberal adalet kuramını, diğer bir deyişle hakkaniyet olarak adalet anlayışını, farklı şekilde gerçekleştirmenin gereği açıktır. Dolayısıyla *Siyasal Liberalizm* adlı eserde çağdaş demokratik toplumlarda egemen kılınacak adalet anlayışını kapsamlı doktrinlerden bağımsız bir şekilde temellendirme çabası vardır. Makûl çoğulculuğun varolduğu demokratik toplumlarda kalıcı toplumsal uzlaşımın ve siyasal istikrarın sağlanabilmesi, bu adalet anlayışının herhangi bir kapsamlı doktrinden türetilmemesine bağlıdır. Bu nedenle Rawls hakkaniyet olarak adalet anlayışının, ahlâki öğeler içermekle birlikte, *siyasal* bir kavram olarak anlaşılması gerektiğini savunur. ‘Siyasal’ kavramını ahlâki, dinî ve felsefi değerlerden ayırarak, bu değerleri içeren kapsamlı doktrinler arasındaki çatışmaları siyasal

alanın dışına taşımayı amaçlar. Siyaset ve siyasal bir kavram olarak tanımlanan adalet anlayışı, toplumun temel yapısı diye adlandırılan anayasal, toplumsal, ekonomik, siyasal kurumları ve bu kurumların birbirleriyle ilişkisini düzenler. Bu yüzden Rawls siyasal alanı büyük ölçüde rejimin esaslarını teşkil eden konuların oluşturduğunu düşünür.

Siyasal alanın böyle kısmen dar bir şekilde tanımlanmasına ek olarak, siyasal adalet anlayışı çağdaş demokratik bir toplumun kamusal siyasal kültüründe bulunan değerler aracılığıyla şekillendirilir. ‘Kamusal siyasal kültür’ (*public political culture*) bir toplumun siyasal gelenekleri, kurumları, ortak siyasal geçmişi ve temel önemde saydığı metinler ve uzlaşmalar bütünüdür. Dolayısıyla, kamusal siyasal kültür, vatandaşların büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve içselleştirilmiş temel ortak siyasal fikirlerden oluşur. Rawls, çağdaş demokratik toplumların kamusal siyasal kültüründe özgürlük, eşitlik, karşılıklılık, hakkaniyet, karşılıklı saygı, hoşgörü gibi değerlerin varlığına işaret ederek, siyasal adalet anlayışını bu değerler ışığında tanımlar. Belirli bir genellik düzeyinde ele alındığında kabul gören bu değerler Rawls’a göre aynı zamanda ‘liberal’ değerlerdir. Bu genel liberal değerlere vurgu yapan siyasal adalet anlayışı, artık hakkaniyet olarak adalet anlayışının siyasal liberalizm yaklaşımıyla gerçekleştirilmesini mümkün kılar.

Bu gerçekleştirilmeyi daha net anlamak adına siyasal liberalizm ile kapsamlı bir doktrin olarak tanımlanabilecek ahlâki ya da felsefi liberalizm arasında bir ayrıma gitmek gerekmektedir. Liberalizm, genel bir yaklaşım olarak, kişilerin bağımsızlığına önem verir. Ahlâki açıdan bakıldığında liberalizm, kişilerin kendi yaşamlarıyla ilgili kararları özgür, eleştirel ve bağımsız bir şekilde kendilerinin vermeleri gerektiğini savunur. Oysa siyasal liberalizm vatandaşların yasal serbestiyete sahip olmalarını ve siyasal gücün kullanımını diğerleriyle eşit şekilde paylaşmalarını öngörür. Dolayısıyla, ahlâki liberalizm belirli bir yaşam şeklinin iyiliğini savunurken, siyasal liberalizm herhangi bir yaşam şeklini savunmayıp, çağdaş demokratik bir toplumda genel kabul gören temel siyasal değerlere vurgu yapar. Bu yüzden, tek anlamlı ve değerli yaşam şeklinin bağımsız ve bireysel kararlar almak olduğunu kabul et-

meyen (liberal olmayan ancak makûl) kapsamlı doktrin savunucuları ahlâki liberalizmi reddetmelerine rağmen, siyasal eşitliği ve özgürlüğü savunan siyasal liberal adalet anlayışını benimseyeceklerdir. Derin ahlâki, felsefî, dinî farklılıkların bulunduğu toplumlarda kişilerin özel yaşamlarını ilgilendiren, yaşamlarına anlam veren yönler ile bu kişilerden *vatandaş* olarak istenebilecek ve kabul etmeleri beklenebilecekler arasında önemli bir fark vardır. Rawls tam da bu farka, diğer bir deyişle tamamen ahlâki ile siyasal arasındaki bu tür bir ayırımı, vurgu yaparak siyasal liberal bir adalet anlayışının temellendirilebileceğine inanır.¹

Çağdaş demokrasilerde istikrarı ve temel uzlaşmayı sağlayamayı amaçlayan adalet anlayışı, yukarıda sözü edildiği gibi, farklı ahlâki, felsefî, dinî kapsamlı doktrinleri benimsemiş kişilerce desteklendiğinde bu hedefe ulaşacaktır. Rawls, bu desteğin ‘örtüşen görüşbirliği’ (*overlapping consensus*) sayesinde oluşacağını düşünür. Örtüşen görüşbirliği, farklı ve makûl kapsamlı doktrinlerin, her birinin ayrı gerekçelerle de olsa, destekledikleri ortak noktaya verilen isimdir. Dolayısıyla, siyasal (ve liberal) bir kavram olarak tanımlanan hakkaniyet olarak adalet anlayışı, önemli ahlâki, dinî, felsefî öğeler içeren ve birbiriyle çatışan farklı makûl kapsamlı doktrinlerden herhangi birisini yansıtmayan, ancak her birinin (farklı gerekçelerle) destekledikleri bir anlayış şeklinde tanımlanır. Her makûl kapsamlı doktrin, kendi gelenek ve öğretileri içinden, siyasal liberal bir adalet anlayışının temel ilkelerini onaylamalarını sağlayacak gerekçeleri bulduğunda, bu adalet anlayışı, makûl çoğulculuğa rağmen, kalıcı siyasal istikrarı temin edebilecektir.

Burada sadece en temel yönlerine dikkat çekilen *Siyasal Liberalizm* eserinde Rawls oldukça karmaşık ve detaylı bir tartışmayla *Bir Adalet Kuramı* kitabında sunulan hakkaniyet olarak adalet anlayışını yeniden gerçekleştirmeye çalışır. Bu çabada da, demokratik bir toplumda istikrarın sağlanması adına, örtüşen görüşbirliğince desteklene-

1 Anayasal demokratik bir sistemde farklı kapsamlı doktrinleri benimsemiş vatandaşların birbiriyle aralarındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği, Rawls’un elinizdeki eserdeki ‘Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması’ adlı makalesinde de detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

cek siyasal bir adalet anlayışı ve siyasal alan tanımı merkezi bir konuma sahiptir. Rawls, toplumun temel yapısını düzenleyecek tatminkâr bir adalet anlayışı bulduktan sonra bu anlayışın iki açıdan, yerel adalete ve uluslararası adalete uyarlanacak şekilde, geliştirilmesi gerektiğini düşünür. Çağdaş demokratik bir toplumun temel kurumlarının işleyişini düzenleyecek en tatminkâr adalet anlayışının, yeni gerekçelendirilmiş şekliyle, hakkaniyet olarak adalet olduğunu savunan yazar, bu adalet anlayışını uluslararası alana elinizdeki *Halkların Yasası* kitabında uyarlar.

HALKLARIN YASASI

Rawls, *Halkların Yasası* eserinde diğer iki kitabında benimsenmiş kapalı toplum varsayımını kaldırır ve adil liberal bir toplumun diğer ülkelerle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği sorusunu yanıtlamaya çalışır. Böyle bir toplumun izleyeceği adil dış politikanın temel yönlerinin belirlenmesi, aynı zamanda bize uluslararası alanda ilişkilerin adil bir şekilde nasıl düzenlenebileceği konusunda önemli ölçüde ışık tutacaktır.

Halkların Yasası Rawls'un yukarıda kısaca özetlenen iki kitabındaki temel kavramları kullanır. Özellikle *Bir Adalet Kuramı* kitabında detaylı şekilde tartışılan başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesi kavramları bu eserde de yer alırlar. Ancak, bu kavramların kullanıldığı düşünsel model *Halkların Yasası* eserindeki tartışmada önemli değişikliklere uğrar. İlk olarak, bir ülke için adalet anlayışını belirlemek üzere kurgulanan başlangıç durumunda katılımcılar toplumun her bir üyesi iken, 'uluslararası' başlangıç durumunda katılımcıların her biri bir *halkın* temsilcisidir. Uluslararası ilişkileri adil bir şekilde düzenleyecek 'Halkların Yasası'nı saptama sürecinde analizin temel biriminin kişiler değil de halklar olması, Rawls'un sınırları önemli ölçüde gözardı eden küresel ve 'kozmpolit' bir yaklaşımı benimsemeyeceğinin ilk işaretidir. Yazara göre uluslararası adalet, uluslar ya da halklar arasındaki ilişkileri düzenlemelidir; bu yüzden uluslararası alana uyarladığı adalet yaklaşımının merkezinde artık kişiler değil halklar vardır.

Halkların Yasasının belirlenmesinde Rawls'un evrensel ve kap-

sayıcı bir yol izlemeyeceğinin ikinci işareti, uluslararası başlangıç durumuna yeryüzündeki her halkın temsilcisinin katılmamasıdır. Rawls'un kurguladığı uluslararası başlangıç durumuna sadece yazarın 'iyi düzenlenmiş halklar' (*well-ordered peoples*) adını verdiği toplumların temsilcileri katılır. Öncelikle, liberal demokratik bir siyaset ve adalet anlayışına sahip toplumlar iyi düzenlenmişlerdir. Bu tür toplumların temel kurumları, eşit ilgi ve saygı ilkesi ışığında, her bireyin çıkarını ve özgürlüğünü koruyacak şekilde düzenlenmiştir. Bu 'makûl liberal' halkların temsilcilerine ek olarak, uluslararası başlangıç durumuna yazarın 'düzgün halklar' (*decent peoples*) diye adlandırdığı toplumların temsilcileri katılır. Düzgün halklar liberal ve demokrat değildirlir; vatandaşlar siyasal ya da toplumsal açıdan eşit bile görülmeyebilir. Düzgün toplumların işleyişlerinde 'ortak iyi fikrine dayalı adalet anlayışı' (*common good idea of justice*) hâkimdir. Ortak iyi fikrine dayalı adalet anlayışı toplumun bütünüyle kendisi ya da üyeleri için elde etmeyi amaçladığı 'ortak iyi'yi yansıtır. Düzgün halklarda toplumsal kararlar üyelerin değerleri ve çıkarları (eşit bir şekilde olmamakla birlikte) gözönünde tutularak alınır. Önemli eşitsizlikler ve hiyerarşik düzenlemeler barındıran bu toplumları Rawls açısından 'düzgün' kılan ise, diğer toplumlarla ilgili sorunlarını şiddet yoluyla çözmeye çalışmamaları, vatandaşlarının temel insan haklarına saygı göstermeleri, asgari yaşam standartlarını sağlamaları ve itirazları olan kişilerin (eşit görülmeseler bile) görüşlerini açık bir şekilde dile getirebilmelerini ve iyi niyetle dinlenmelerini mümkün kılan bir danışma mekanizmasını buldurmalarıdır. Rawls'a göre düzgün toplumların içişlerinin, liberal demokrat bir açıdan bakıldığında, adil olmadığı şüphesizdir; ancak ulusların birbirleriyle aralarındaki ilişkileri adil ve hoşgörülü bir şekilde düzenleme çabası her toplumun liberal (ya da demokrat) olması gereğini de şart koşmamalıdır.

Rawls, iyi düzenlenmiş halkların oluşturduğu ülkeler kümesine 'Halklar Topluluğu' (*Society of Peoples*) adını verir. Uluslararası başlangıç durumundaki katılımcılar sadece Halklar Topluluğuna üye toplumların temsilcileridir. İyi düzenlenmiş olmayan toplumlar Halklar Topluluğu üyeleri değildirlir. Rawls özellikle üç tür halkın iyi düzenlen-

memiş olduğunu düşünür. ‘Yasatanımaz devletler’ (*outlaw states*) hem vatandaşlarının temel insan haklarını ihlâl ederler, hem de diğer devletlerle olan sorunlarını şiddet yoluyla çözmeye çalışırlar. Yasatanımaz devletlerin yöntemlerini değiştirmeleri ya da değiştirmeye zorlanmaları yeryüzündeki her ülkenin güven içinde yaşamasını sağlayacağı için bu tür devletlere karşı yaptırımlar uygulanmalı ve gerekiyorsa içişlerine müdahale edilmelidir. İyi düzenlenmiş olmayan ve dolayısıyla Halklar Topluluğuna dahil edilmeyen ikinci tür halklar Rawls’un ‘zorluk içinde toplumlar’ (*burdened societies*) adını verdikleridir. Bu tür toplumlar tarihsel, toplumsal, ekonomik koşullardan dolayı iyi düzenlenmiş (düzgün ya da liberal) bir toplum olabilmek için elverişli şartlara sahip değildirler. Zorluk içinde toplumlar, istemelerine rağmen elverişsiz koşullar nedeniyle iyi düzenlenmiş olamadıklarından, diğer halklar bu tür toplumlara Halklar Topluluğunun bir üyesi olma yolunda destek vermeli ve kaynak aktarmalıdır. Rawls’un iyi düzenlenmemiş diye nitelendirdiği üçüncü tür halklar ise ‘iyiliksever mutlakiyetçi’ toplumlardır (*benevolent absolutisms*). İyiliksever mutlakiyetçi bir ülkede vatandaşların temel insan haklarının çoğuna saygı gösterilir, fakat siyasal karar alma sürecinde toplum üyelerine söz hakkı tanınmadığı için iyi düzenlenmişlik açısından önemli bir şart yerine gelmez.

Uluslararası başlangıç durumunda yasatanımaz devletlerin, zorluk içinde toplumların ve iyiliksever mutlakiyetçi rejimlerin temsilcileri bulunmaz. Uluslararası ilişkilerin adil bir şekilde düzenlenmesine yön verecek Halkların Yasası sadece iyi düzenlenmiş (liberal ya da düzgün) toplumların temsilcileri tarafından belirlenir. İyi düzenlenmiş halkların temsilcilerinin bulunduğu uluslararası başlangıç durumunda katılımcılar halklarının liberal ya da düzgün olduğunu bilirler, ancak bilgisizlik peçesi nedeniyle temsil ettikleri toplumun toprak ve nüfus büyüklüğünü, ekonomik gelişmişlik düzeyini, sahip olunan doğal kaynakları, halkın göreceli olarak kuvvetli yönlerini bilmezler. Bu başlangıç durumunda bulunan iyi düzenlenmiş halkların temsilcileri, Halkların Yasasını oluşturan sekiz maddeyi, toplumları arasındaki ilişkileri adil ve barışçıl bir biçimde düzenleyeceği düşüncesiyle kabul ederler.

Halkların Yasası öncelikle iyi düzenlenmiş toplumların (diğer bir deyişle Halklar Topluluğuna üye ülkelerin) kendi aralarındaki ilişkileri adil kılmak üzere belirlenir. Bu yasanın saptanması sürecinde benimsenen temel ilke, (iyi düzenlenmiş) halklar arasında ‘karşılıklı saygı’ ilkesidir. Uluslararası başlangıç durumu sayesinde, Halklar Topluluğuna üye ülkeler, liberal ya da düzgün toplumlar olarak farklı iç işleyişlere sahip olsalar da, aralarındaki ilişkiyi hepsinin kabul edebileceği bir şekilde düzenlerler. Aynı zamanda Halkların Yasası liberal ve düzgün halkların iyi düzenlenmemiş toplumlarla ilişkileri konusunda da bize önemli ölçüde ışık tutar. Liberal ve düzgün halklar, kendi aralarındaki ilişkiyi düzenlerken, Halklar Topluluğu üyeleri olarak, yasatamaz, iyiliksever mutlakiyetçi ve zorluk içindeki toplumlara karşı nasıl bir toplu dış politika izleyecekleri konusunda da önemli sonuçlara varırlar. Ancak, burada tekrar vurgulanmasında yarar bulunan nokta, Halkların Yasasının belirlenmesinde yukarıda söz edilen üç tür iyi düzenlenmemiş halkın temsilcilerinin söz hakkı bulunmadığıdır. Rawls, yeryüzündeki her ülkenin kabul edebileceği bir ilkeler bütünü önerme çabasında değildir. Yazarın amacı sadece belirli şartlara uyan ülkelerin önce kendi aralarındaki ve sonra da bu şartlara uymayan ülkelerle ilişkilerini makûl ve adil bir şekilde düzenlemeye çalışmaktır.

Yukarıda temel yönleri özetlenen Rawls’un *Halkların Yasası* eserine yayımlanmasından sonra yönetilen eleştirilerden özellikle ikisine burada kısaca değinmek kanımca aydınlatıcı olacaktır. Eleştirilerin ilki, Halkların Yasasının sekizinci maddesi ile ilgilidir. Bu madde, Halklar Topluluğuna üye ülkelerin zorluk içindeki toplumlara ekonomik yardımda bulunmasını şart koşar. Zorluk içindeki toplumlarda vatandaşların temel asgari ihtiyaçları karşılanamamaktadır ve bu yüzden bu tür toplumlar ‘iyi düzenlenememişlerdir’. Halkların Yasasının ‘yardım etme yükümlülüğü’ ilkesi, gelişmiş toplumların yoksul ülkelere kaynak aktararak, bu ülkelerin vatandaşlarına asgari yaşam standardı sunabilmesini sağlama yükümlülüğü bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla, uluslararası ilişkileri adil bir şekilde düzenleyeceği düşünülen Halkların Yasası, gelişmiş ülkelerin yapacakları kaynak aktarımını bir

hedefe ve limite bağlar. Hedef, zorluk içindeki toplumların iyi düzenlenebilmeleri, diğer bir deyişle Halklar Topluluğu üyesi olmalarıdır. Bu tür toplumların üyelerinin asgari yaşam standardı sağlandığında da gelişmiş ülkelerden yapılacak ekonomik yardım kesilebilir.

Rawls'un *Halkların Yasası* kitabında yardım etme yükümlülüğü ilkesi aracılığıyla savunduğu ekonomik adalet anlayışı kimi okurda düş kırıklığı yaratmıştır. Özellikle Rawls'un diğer eserlerindeki görüşlerini büyük ölçüde benimsemiş yazarlar, adil uluslararası düzenin neden bu kadar kısıtlı bir kaynak aktarımı ile yetinmesi gerektiğini sorgulamışlardır. Örneğin *Bir Adalet Kuramı* kitabında oldukça kapsamlı bir yeniden ekonomik dağılım gerektiren 'fark ilkesi' benimsenirken, tartışma uluslararası alana uyarlandığında neden yerküre üzerinde en kötü durumdakilerin yararına olacak bir 'küresel fark ilkesi' değil de, son derece kısıtlı bir ekonomik adalet anlayışı benimsenmektedir? Rawls, yardım etme yükümlülüğü ışığında kısıtlı bir yeniden dağılım gerektiren adalet anlayışını, çok daha kapsamlı dağılımı savunan yaklaşımlara neden tercih ettiğini elinizdeki eserin 15. ve 16. kısımlarında açıklamaktadır. Kuşkusuz, 'Küresel adaletin gerekleri nelerdir?' sorusuna Rawls'un verdiği yanıt adalet tartışmalarını sonlandırmak yerine canlandırmıştır.² Ancak bu noktada açıktır ki, Rawls'un *Halkların Yasası* kitabındaki görüşlerine alternatif oluşturacak tatminkâr bir kuram sunma sorumluluğu artık kapsamlı küresel adalet savunuculuğunu yapan kozmopolit düşünürlerdedir.

Rawls'a yöneltilen ikinci eleştiri, düzgün toplumlara Halklar Topluluğunda yer vermesiyle ilgilidir. Hatırlanacağı gibi, düzgün toplumlarda liberal demokrasi yoktur; temel insan hakları korunmakla birlikte, vatandaşların bir kısmının seçme ve seçilme hakları bile bulunmayabilir. Burada Rawls'a yöneltilen soru İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin demokratik haklar ve katılımı şart koşan 21. madde-

---

2 *Halkların Yasası* eserinin önemli ölçüde canlandırdığı küresel adalet tartışmalarının detaylı bir incelemesi için bkz. Murat Borovalı, "Küresel Adalet Üzerine Bir Tartışma: John Rawls ve Halkların Yasası" içinde, Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan (der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2003.

sini açıkça ihlal eden düzgün toplumları düşünürün neden Halklar Topluluğu'na dahil edip, 'eşit saygıya' değer gördüğüdür. Başka bir şekilde sorarsak, bir uygulamayı liberal demokratik bir toplumda yanlış buluyorsak, aynı uygulama başka (liberal olmayan düzgün) bir toplumda olduğunda neden karşı çıkmayalım? Kanımca Rawls bu soruya yanıtını, *Siyasal Liberalizm* kitabında kullandığı iki kavram aracılığıyla verecektir. Kamusal siyasal kültür, anımsanacağı gibi, bir toplumda ortak kabul gören temel önemdeki siyasal değerleri içerir. Ancak, eğer dünya ölçeğinde düşünür ve makûl çoğulculuk olgusunun (Rawls'un elinizdeki eserde iddia ettiği gibi) toplumlar arasında bir toplum içinden çok daha yaygın ve derin olduğunu kabul edersek, yerküre üzerinde bir ortak siyasal kültürün sınırlarının çok geniş olmadığı sonucuna varırız. Rawls'un savunduğu uluslararası sistemde vatandaşlarının temel insan haklarını ihlal eden, komşularıyla ilgili sorunlarını şiddete başvurarak çözmeyi seçen toplumlar zaten hoş görülmemektedirler. Ancak, hem liberal hoşgörü, hem de adil ve barışçıl bir uluslararası düzenin benimsenmesi hedefi, farklı değerlere ve anlayışlara sahip toplumlara (belirli sınırlar içinde) saygı gösterilmesini gerektirmektedir. Önemli farklılıklar içeren bir dünyada, gelişmiş Batılı ülkelerin yorumladığı şekliyle liberal değerlerin her toplum tarafından kabul edilmesini istemek bir tür dayatmacılık olmanın ötesinde, uluslararası alanda istikrarsızlığın sürmesi sonucunu yaratacaktır. Rawls, gerçekliği reddetmeyen, ancak 'olması gerekeni' de gözardı etmeyerek pratiğin sınırlarını zorlayan 'gerçekçi ütopya' anlayışından hareketle, adil bir uluslararası düzeni sağlamak adına Halkların Yasasını önermektedir. Kuşkusuz, Rawls'un yaklaşımının ne ölçüde ikna edici olduğuna okur karar verecektir.

DR. MURAT BOROVALI

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yazarın Önsözü

1980'lerin sonlarından beri zaman zaman “Halkların Yasası” diye tanımlamış olduğum konuyu geliştirmeyi düşünüyordum. Öncelikle “uluslar” ya da “devletler” yerine “halklar” adını seçtim, çünkü halkları devletlerden farklı özelliklere sahip bir yapıda ele almak istiyordum ve devlet kavramı geleneksel olarak iki egemenlik gücü (bkz. 2.2) ile birlikte algılandığı için uygun değildi. Sonraki yıllarda konuya daha fazla zaman ayırdım ve 12 Şubat 1993'te -Lincoln'un doğum gününde- Oxford İnsan Hakları Dersinde “Halkların Yasası” başlıklı bir konferans verdim. Bu konferans izleyicilere Lincoln'un büyüklüğünü anımsatmak olanağını verdi (ki ben de konuşmamın sonucunu böyle bağlamıştım), ama yayımlanan makaleyi (ilk metni *On Human Rights: The Oxford Amnesty Lectures, 1993* cildinde yayımlandı, ed. Stephen Shute ve Susan Hurley [New York: Basic Books, 1993]) gördüğümde, söylediklerimden de, yazdıklarımın da hiç memnun kalmadım. Bu kadar çok şeyi tek bir konferansta ele almak olanaksızdı, ele alabildiğim kadarı ise yeterli biçimde irdelenmemişti ve yanlış yorumlara açıktı. 1997-1998'de tamamlanan bugünkü metin (Nisan 1995'te Princeton Üniversitesinde verdiğim üç seminer metninin yeniden yazımı) daha kapsamlı ve daha doyurucu oldu.

Metinleri son kez elden geçirmeden önce, *University of Chicago Law Review*, 64' (1997 yaz sayısında) ve daha sonra da Harvard University Press tarafından (1999) *Collected Papers* (Toplu Makaleler) başlığı altında yayımlanan yazılarımın içinde yer alan "The Idea of Public Reason Revisited" (Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması) adlı çalışmamı tamamladım. Bu makale, liberal siyasal bir anlayışa (bu düşünce ilk olarak 1933'te *Siyasal Liberalizm*'de tartışıldı) dayalı, çağdaş anayasal bir demokraside, kamusal aklın sınırlamalarının neden gerek dinî, gerekse din dışı kapsamlı bir öğretiye sahip kişilerce makûlen desteklenebilir olduğunu, en ayrıntılı biçimde tartıştığım yerdi. Kamusal akıl düşüncesi, toplumsal sözleşme fikrini Halklar Topluluğuna uyarlayan Halkların Yasasının da ayrılmaz bir parçasıdır. Ek olarak, hem liberal, hem de liberal olmayan (ama düzgün) toplumların birbirlerine karşı davranışlarının düzenlenmesinde standart olarak kabul edilebilecek ve kabul edilmesi gereken genel ilkeleri de ortaya koyar. İşte bu yüzden her iki çalışmanın aynı kitap içinde yayımlanmasını istedim. Bu iki yazı birlikte sağduyulu vatandaşların ve halkların birlikte barış içinde adil bir dünyada nasıl yaşayabilecekleri konusunda vardığım sonucu yansıtmaktadır.

Yıllar boyu bu düşüncelerin olgunlaşp yazıya dökülmesinde bana yardımcı olanlar burada sayamayacağım kadar çok, ama özellikle Erin Kelly, T. M. Scanlon, Percy Lehning, Thomas Pogge ve Charles Beitz'e teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın nice taslaklarını gözden geçirmek için harcadıkları zaman için kendilerine şükran duyduğumu ve onların dikkatli yorumlarına ne kadar güvendiğimi belirtmek isterim.

Collected Papers'ın editörlüğünü yapıp kaynakçasını tamamladıktan sonra bu çalışmamın da -büyük uğraş gerektiren- dizini hazırlamayı kabul eden Samuel Freeman'a özellikle teşekkür ederim. Tam anlamıyla profesyonel, kusursuz ve olağanüstü bir iş başardı.

Son olarak geçtiğimiz Temmuz ayında kaybettiğimiz sevgili dostum ve meslekdaşım Burton Dreben'e olan büyük gönül borcumu belirtmek isterim. Fikirlerimi geliştirip, düşüncelerimi düzene sokup

berraklaştırarak, karışıklığa yol açacak olanları elerken bana son derece yardımcı oldu. Hastalandığımdan beri son üç yıldır çalışmalarımı tamamlamam için eşim Mardy ile birlikte hiç bıkmadan beni zorladı ve peşpeşe çıkan taslaklar üzerinde pek çok özenli yazınsal önerilerde bulundu. Bugün de, her zaman olduğu gibi, Burt'a sonsuz minnet duyuyorum.